

SUOMEN AKATEMIAN JULKAISUJA 8/00

IMMATERIAALIOIKEUDEN TUTKIMUKSEN TILA JA KEHITTÄMISTARPEET SUOMESSA

Kulttuurin ja yhteiskunnan
tutkimuksen toimikunta

Immateriaalioikeuden tutkimuksen tilaa ja
kehittämistarpeita selvittävän työryhmän muistio

Helsinki

LYHENTEET

IPR	Intellectual Property Right
WTO	World Trade Organisation
TRIPS	Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights
NIR	Nordiskt Immateriellt Rättskydd
IIC	International Review of Industrial Property and Copyright Law
EIPR	European Industrial Property Review
KATTI	Kansainvälisen talousoikeuden instituutti
WIPO	World Intellectual Property Organisation

Taitto: PixPoint ky

ISBN 951-715-346-5

Monila Oy, Helsinki 2000

Sisällysluettelo

Johdanto	7
2 Immateriaalioikeuksien suojaamisjärjestelmään kohdistuvat muutokset	9
3 Immateriaalioikeuden tutkimus Suomessa	13
3.1 Väitöskirjat	13
3.1.1 Valmistuneet väitöskirjat	13
3.1.2 Käynnissä oleva väitöskirjatutkimus	13
3.2 Monografiat	14
3.3 Muu tutkimus	14
4 Tutkijakoulutuksen nykytila Suomessa	17
4.1 Virkatilanne ja tutkimuksen ohjaus	17
4.2 Käynnissä olevat tutkimushankkeet	18
4.3 Pohjoismainen ja kansainvälinen yhteistyö	19
4.4 Vertailua eräisiin muihin maihin	19
5 Muu asiantuntemus immateriaalioikeuden alalla	21
5.1 Viranomaiset	21
5.2 Yksityinen sektori	21
5.2.1 Asianajotoimistot	21
5.2.2 Yritykset ja järjestöt	21
6 Asiantuntemuksen lisääntynyt kysyntä	23
6.1 Yritykset	23
6.2 Lakimiesten koulutus	24
6.3 Lainvalmistelu sekä tuomioistuin- ja viranomaistoiminta	25
7 Tutkimuksen kehittämistarpeet	27
7.1 Tutkimuksen haasteet	27
7.2 Tietoverkot ja digitaalinen talous	28
7.3 Aineettomien oikeuksien käyttö ja hallinto	28
7.4 Kansainvälinen suojausjärjestelmä	29
7.5 Euroopan yhteisön immateriaalioikeus	29
7.6 Aineettomien oikeuksien suoja ja sen ulottuvuus	30
7.7 Immateriaalioikeuksien arvon määrittäminen	30
7.8 Aineettomiin oikeuksiin liittyvät eettiset kysymykset	31
7.9 Tutkimustoiminnan edellytykset ja organisointi	31
8 Koulutuksen lisääntynyt kysyntä	33
9 Yhteenvedo immateriaalioikeuden nykytilasta ja kehittämistarpeista	35
Liite 1 Suomessa viimeisten viidenkymmenen vuoden aikana ilmestyneet väitöskirjat	37
Liite 2 Suomessa ilmestyneitä immateriaalioikeuden monografioita	38
Liite 3 Yhteenvedo tutkimuksesta työpajasta ”Intellectual Property Rights”	40

1 Johdanto

Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunta asetti kokouksessaan 28.1.2000 työryhmän, jonka tehtävänä oli selvittää immateriaalioikeuden tutkimuksen tilaa ja kehittämistarpeita Suomessa sekä järjestää aihetta koskeva tutkiva työpaja.

Työryhmän puheenjohtajaksi nimitettiin professori Terttu Utraisen (Lapin yliopisto) kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnasta ja jäseniksi professori Mauri Määttäsen (Teknillinen korkeakoulu) luonnontieteen ja tekniikan tutkimuksen toimikunnasta, professori Niklas Bruunin Svenska handelshögskolanista, pääsihteeri Marja-Leena Mansalan IPR University Centeristä, laboratorionjohtaja Kari-Pekka Estolan Nokian tutkimuskeskuksesta ja OTT Marjut Salokanteleen Helsingin yliopistosta. Työryhmän työskentelyyn osallistuvivat myös pääsihteeri Eeva Ikosen luonnontieteen ja tekniikan tutkimuksen yksiköstä sekä tiedesihteeri Eili Ervelä-Myrreen kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen yksiköstä. Tiedesihteeri Eili Ervelä-Myrreen toimi työryhmän sihteerinä.

Työryhmä valmisteli alustavan esityksen aineettomiin oikeuksiin kohdistuvan tutkimuksen edistämisestä ja tutkimustarpeista 24.5.2000 pidettyä työpajaa varten. Työryhmä teki myös kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnalle esityksen suunnatun haun toteuttamiseksi aiheesta immateriaalioikeus. Suomen Akatemian hallitus on toimikunnan esityksestä päättänyt suunnatun haun toteuttamisesta vuonna 2001.

Työryhmä on IPR University Centerin laatiman taustaselvityksen ja tutkivan työpajan pohjalta kirjoittanut tämän selvityksen immateriaalioikeuden tutkimuksen tilasta ja kehittämistarpeista Suomessa.

Helsingissä 23.8.2000

Terttu Utriainen, puheenjohtaja

Jäsenet:

Mauri Määttäsen

Niklas Bruun

Marja-Leena Mansala

Kari-Pekka Estola

Marjut Salokannel

2 Immateriaalioikeuksien suojaamisjärjestelmään kohdistuvat muutokset

Immateriaalioikeuksien (IPR) suojaamisjärjestelmä on voimakkaan murroksen kohteena. Järjestelmä on pitkän kehityksen tulos ja se on tähän asti antanut toimivat puitteet niin taiteellisen ja teknisen luovan työn tekijöille kuin tuottajille, levittäjille, tunnusmerkkien haltijoille ja kuluttajillekin.

Järjestelmä rakentuu kansainväliseen yhteistyöhön ja harmonisointiin. Suojajärjestelmien ulottuvuus (oikeuksien perusta), hallinnointi ja toimeenpano perustuvat kuitenkin kansallisiin järjestelmiin. Näin on pyritty turvaamaan kansallisten kulttuurierojen huomioon ottaminen.

Aineettomien oikeuksien toimintaympäristö on kuitenkin ratkaisevasti muuttunut. Kansainvälisessä kaupassa tapahtunut vapautuminen on korostanut aineettomien oikeuksien merkitystä kaupankäynnissä ja luonut tilanteen, jossa niihin liittyvät taloudelliset arvot ja panostukset ovat nousseet valtaviin mittasuhteisiin. Tekninen kehitys on samalla luonut uudenlaisia ongelmia ja mullistanut tietojen hallinta- ja siirtojärjestelmät. Esimerkkinä voidaan todeta, että tällä hetkellä suojatusta, digitaalisessa muodossa olevasta teoksesta voi kuka tahansa yksityishenkilö valmistaa kodissaan lukemattomia alkuperäistä vastaavia kappaleita ainoastaan nappia painamalla. Oikeuksien loukkaaminen on tullut helpoksi ja se on joissakin maissa synnyttänyt uuden elinkeinon, joka perustuu toisten oikeuksien tietoiseen loukkaamiseen.

Taloudellinen ja tekninen kehitys sekä kaupan kansainvälistyminen ovat myös jossakin määrin muuttaneet oikeudellisia suojajärjestelmiä. Suojajärjestelmät ovat entisestään kansainvälistyneet. Tästä esimerkkinä voidaan mainita muun muassa Euroopan patenttijärjestelmä, WTO:n perustaminen ja siihen liittyvä aineettomia oikeuksia koskeva TRIPS-sopimus sekä Euroopan unionin aktiivisuus aineettomia oikeuksia koskevan lainsäädännön kehittämisessä. Immateriaalioikeudellisesta suojasta onkin viimeistään WTO:n Uruguay'n kierroksen myötä muodostunut yksi nykyajan kuumimmista kauppapoliittisista ja kansainväliseen talouteen liittyvistä kysymyksistä.

Kotimaisen normiaineuksen taustallakin on siten enenevässä määrin kansainvälistä ja EU-normistoa. Näiden järjestelmien välisten suhteiden ja keskinäisvaikutusten selvittäminen olisi toteutettava myös immateriaalioikeudellisessa tutkimuksessa ja otettava tutkimuksen perustaksi. Talouden ja yritystoiminnan kansainvälistyminen ovat lisäksi tehneet muiden maiden IPR-järjestelmien tuntemisen entistä tärkeämmäksi. IPR-alan perinteinen kansainvälisyys onkin saanut viime aikoina aivan uudet mittasuhteet. Tämä tulisi ottaa keskeisenä lähtökohtana huomioon immateriaalioikeuden tutkimuksessa.

Kansainvälisen kaupan esteiden systemaattinen poistaminen ja kaupan vapautuminen on niin ikään vaikuttanut siihen, että aineettomien oikeuksien suojajärjestelmät ovat entistä enemmän kehittyneet investointisuojaan suuntaan. Teknologinen kehitys edellyttää yhä suurempia investointeja ja niiden saaminen edellyttää varmuutta ta-

Sisältö

loudellisesta hyödynnettävyydestä. Tämä on johtanut siihen, että suojajärjestelmien keskeisenä lähtökohdana ei välttämättä enää ole pelkästään immateriaalioikeuden perinteisessä mielessä omaiperäisten ja innovatiivisten tulosten suojaaminen. Esimerkkinä kehityksestä voidaan mainita tietokoneohjelmien ja tietokantojen tekijänoikeudellinen suoja sekä lisäsuojatodistus, jolla on pidennetty tuotteeseen liittyvän patentin suoja-aikaa. Suojaa on tällöin käytetty kehitykseen uhrattujen investointien suojaamiseksi mahdollistamalla yksinoikeus tulokseen. Uusia suojamuotoja, jotka sijoittuvat patenttioikeuden ja tekijänoikeuden välimaastoon, onkin syntynyt viime vuosikymmeninä useita. Tämä on yhdessä tehostuneen suojan kanssa muuttanut immateriaalioikeuden ja kilpailun tasapainotilaa.

Kaikkein selvimmin immateriaalioikeuksien murros tulee näkyviin digitaalisen talouden uusissa tietojärjestelmissä. Digitaalisen talouden esiinmarssi mullistaa perinteisen tekijänoikeuden ja sen peruskäsitteet eli kuten arvovaltainen amerikkalaisista tutkijoista koostuva ryhmä toteaa: ” *With its commercialization and integration into everyday life, the information infrastructure has run headlong into intellectual property law*” (The Digital Dilemma: Intellectual Property in the Information Age. Committee on Intellectual Property Rights in the Emerging Information Infrastructure, National Research Council 2000). Tämä tarkoittaa, että tekijänoikeuden peruskäsitteitä joudutaan osaksi määrittelemään uudelleen käynnissä olevan murrosvaiheen seurauksena. Lisäksi joudutaan hakemaan uutta tasapainoa erilaisten intressipiirien välillä. Kulttuuri- ja yhteiskunnallisten intressien turvaaminen tulee murrosvaiheessa tärkeäksi. Tämä vaatii varsinkin pienissä kulttuuripiireissä niihin liittyvien erityiskysymysten huomioon ottamista. Digitaalisen talouden ja tietoverkkojen laajentumisella on merkitystä myös tunnusmerkkioikeudessa ja patenttioikeudessa.

Patentteja on myönnetty uusiin kohteisiin, kuten tietokoneohjelmiin ja Internet-pohjaisiin liiketoimintamethodeihin. Patenttien määrän lisääntyminen ja uudet suojan kohteet ovat johtaneet kokonaan uusien oikeudellisten ongelmien syntyyn. Immateriaalioikeuden murros näkyy myös biotekniikan kehityksessä ja kaupallistumisessa. Perinteisen patenttijärjestelmän lähtökohdat ovat saaneet joustaa, jotta riittävä investointihalu säilyisi myös bioteollisuudessa. Perinteisistä lähtökohdista poiketen suojataan myös keksintöjä, joiden teollisesta hyödyntämisestä ei patenttoimishetkellä juuri ole tietoa. Lisäksi keksinnön ja löydön välinen raja hämärtyy biotekniikan alueella. Uusia kysymyksiä ovat myös bioteknologian patentointiin liittyvät eettiset ongelmat. Lisäksi eräät perinteisemmät, perustavaa laatua olevat kysymykset, kuten patenttien ja kilpailun välinen suhde, ovat saaneet uusia piirteitä edellä mainitun kehityksen myötä.

IPR-oikeuden perusteissa tapahtuvien muutosten ohella alan yleinen merkitys on noussut huomattavasti viimeisten vuosien aikana. Investoinnit IPR-oikeuksiin ovat mittavia. Eräs muutosta kuvaava mittari on patenttien ja patenttihakemusten määrät. Esimerkiksi USA:ssa patentteja myönnettiin viime vuonna lähes kaksi kertaa enemmän kuin kymmenen vuotta sitten. Euroopan patenttivirastossa hakemusten määrä nousi 13%:lla vuonna 1998 ja 14%:lla vuonna 1997. Patenttihakemusten määrässä asukaslukuun suhteutettuna Suomi on maailmassa neljännellä sijalla heti Japanin, USA:n ja Saksan jälkeen. Eniten kasvua patenttiluvuissa on ollut tietoliikennetekniikan alalta.

Myös muiden immateriaalioikeuksien rekisteröintimäärissä on ollut havaittavissa vastaavaa kehitystä. Esimerkiksi tavaramerkkirekisteröinnit ovat moninkertaistuneet Suomessa ja kansainvälisesti 1990-luvulla.

Edellä kuvattu murrosvaihe edellyttää erityisesti pienessä teknologiavetoisessa maassa IPR-strategian omaksumista. Tulevaisuuden IPR-sääntely on kansainvälisestikin vasta hahmottumassa. Sääntely muotoutuu paitsi perinteestä, myös tietoisesta IPR-strategiasta ja toimintapolitiikasta. Kaikilla toiminnan tasoilla tulee olla IPR-strategia:

- valtion toiminnassa
- yritysten toiminnassa
- tutkimusorganisaatioiden toiminnassa
- muiden intressitahojen toiminnassa.

Keskeinen tekijä IPR-strategian luomisessa kaikilla toiminnan tasoilla on riittävän asiantuntemuksen luominen ja ylläpito sekä immateriaalioikeudellisen tiedon julkistaminen. Tässä yliopistojen ja tutkimuslaitosten tulisi luonnollisesti olla avainasemassa. Yliopistot ovat se perusta, johon alan asiantuntemuksen tulee rakentua. Yliopistoissa ja tutkimuslaitoksissa immateriaalioikeuden merkittävyys on kuitenkin huomattu vasta viime aikoina. Alan tutkimus ja opetus on ollut hyvin vähäistä ja epäsystemaattista. Ala onkin selvästi alikehittynyt Suomessa verrattaessa tilannetta muihin johtaviin teknologiamaihin. Vasta 1990-luvun loppupuolella asiasta on ryhdytty toden teolla keskustelemaan Suomessa. Konkreettisia toimenpiteitä on vasta vähän.

Seuraavassa on kartoitettu tarkemmin immateriaalioikeuden tutkimuksen nykytilaa ja tutkimustarpeita Suomessa.

Sisälto

3 Immateriaalioikeuden tutkimus Suomessa

3.1 Väitöskirjat

3.1.1 Valmistuneet väitöskirjat

Suomessa on viimeisten viiden vuosikymmenen aikana ilmestynyt viisi immateriaalioikeudellista väitöskirjaa. Niistä 90-luvulla on ilmestynyt kaksi, joista toinen käsittelee valokuvien tekijänoikeudellista suojaa ja toinen tekijänoikeutta audiovisuaalisissa teoksissa. Suomessa julkaistut väitöskirjat ovat olleet lähestymistavoiltaan lähinnä oikeusdogmaattisia tai oikeusvertailevia. Taloustiedettä tai muita tieteenaloja hyväksi käytävää väitöskirjatutkimusta ei ole ilmestynyt. Esimerkiksi Ruotsissa ja Tanskassa ilmestyneessä väitöskirjatutkimuksessa oikeustaloustiedettä on käytetty enemmän hyväksi (viime aikoina *Bengt Domej* Ruotsissa ja *Thomas Riis* Tanskassa).

Immateriaalioikeuden merkitykseen nähden valmistuneiden väitöskirjojen määrää Suomessa voidaan pitää hyvin pienenä. Oikeudenala ei ole päässyt kehittymään, eikä olennaisimmistakaan kysymyksistä ole valmistunut väitöskirjatasoista tutkimusta. Esimerkiksi Ruotsissa jo yksinomaan Tukholman yliopistosta on valmistunut immateriaalioikeuden alueeseen luettavia väitöskirjoja huomattavasti enemmän.

Suomessa viimeisten viiden vuosikymmenen aikana ilmestyneet immateriaalioikeuteen liittyvät väitöskirjat on lueteltu liitteessä 1 väitöskirjojen ilmestymisjärjestyksessä.

3.1.2 Käynnissä oleva väitöskirjatutkimus

Väitöskirjaan tähtäviä immateriaalioikeuden tutkijoita on tällä hetkellä laskutavasta riippuen noin 10. Osa tutkimusentekijöistä tekee väitöskirjaa päätyönsä ohessa ja osa valmistele vielä tässä vaiheessa lisensiaatin tutkimusta. Tutkimuksen jatkumisen mahdollistavasta rahoituksesta tai tutkimusviroista ei useimpien kohdalla ole tietoa. Seuraavilta aloilta on tekeillä väitöskirjaan tähtävää tutkimusta:

- Immateriaalioikeuden ja kilpailuoikeuden suhde
- Tavaramerkkien sekoitettavuus
- Tekijänoikeudelliset kysymykset digitaalisessa ympäristössä
- Tekijänoikeudelliset vastuukysymykset Internetissä
- Tekniset suojausmenetelmät ja tekijänoikeus Internetissä
- Tietokantojen suoja
- Turvaamistoimet immateriaalioikeudellisissa asioissa
- Vertaileva tutkimus patenttisuojan laajuudesta
- Bioteknologisten keksintöjen patenttisuoja.

Käynnissä olevat tutkimukset jakautuvat eri yliopistoihin ja korkeakouluihin. Mitään yhteistä tutkimusaiheiden tai tutkimustyön ohjauksen koordinointia ei ole järjestetty.

Sisältö

3.2 Monografiat

Immateriaalioikeudellisia monografioita on Suomessa ilmestynyt niukasti. 90-luvulla niitä on ilmestynyt lähinnä tekijänoikeuden ja patenttioikeuden alalta. Suomessa ilmestyneistä immateriaalioikeuden monografioista voidaan mainita liitteessä 2 mainitut teokset.

Monografiat eivät riittävällä tavalla paikkaa alan tutkimuksellista ja tiedollista aukkoa. Esimerkiksi patenttioikeuden alalta peruskirjallisuutta ei ole juurikaan ilmestynyt. Tavaramerkkioikeuden alueella olemassa oleva kirjallisuus on vanhentunutta.

3.3 Muu tutkimus

Immateriaalioikeuksiin on edellä mainitun tutkimuksen lisäksi kohdistunut lisensiaattitasoista tutkimusta. Myös lisensiaattitutkimusten lukumäärää voidaan pitää vähäisenä. Mahdollisia syitä on useita: ala ei ole ollut esillä yliopistojen perusopetuksessa, pätevää ohjausta on ollut vaikea saada ja ulkomaista kirjallisuutta on ollut käytettävissä vähän. Lisäksi alaa on pidetty vaikeana, jolloin siihen ei ole ollut helppoa päästä sisälle omatoimisesti. Alan korostuneen kansainvälisyyden vuoksi myös tutkijan kielitaito on saattanut muodostua rajoitteeksi.

Lisensiaatiksi valmistuneiden määrät vaikuttavat pieniltä erityisesti suhteessa immateriaalioikeuden alalta lisensiaatinopinnot aloittaneiden määrään. Onkin todennäköistä, että useat nuoret tutkijat ovat siirtyneet käytännön työelämään (esim. asianajotoimistoihin ja yrityksiin) ennen lisensiaattitutkimuksensa valmistumista. Tämä kuvaa toisaalta yritys- ja asianajomaailman tarpeita saada palvelukseensa immateriaalioikeutta tuntevia juristeja ja toisaalta tutkimuksenteon perusedellytysten kehnoa tilannetta.

Immateriaalioikeuden alalta on 1990-luvulla valmistunut lisensiaatteja seuraavasti (pl. väitelleet henkilöt):

Turun yliopisto	1 kpl
Helsingin yliopisto	6 kpl
Lapin yliopisto	1 kpl
Vaasan yliopisto	2 kpl

Lisensiaattitutkimukset ovat koskeneet seuraavia aihepiirejä:

- tietokoneisiin liittyvien keksintöjen patenttisuoja;
- patenttien ja hyödyllisyysmallien mitätöinti;
- tuoteväennoistointia kansainvälisenä ongelmana;
- keksinnöllisyysvaatimus patenttioikeudessa;
- tupakkatuotteiden tuoteperhemainontaa koskevan sääntelyn suhde tunnusmerkkioikeuteen;
- laajalti tunnettujen tunnusmerkkien suoja;
- tekijänoikeudelliset vastuukysymykset tietoverkkoympäristössä;
- tietoteknisten patenttien ja tietokoneohjelmien oikeudenloukkaukset ja korvauksen määrääminen;

- tekijänoikeudelliset kysymykset digitaalisessa ympäristössä; ja
- patenttisuojan laajuus eräissä maissa.

Suomalaista immateriaalioikeudellista tutkimusta on julkaistu niin ikään kotimaisissa ja ulkomaisissa kausijulkaisuissa ja kokoomateoksissa. Osallistuminen erityisesti kansainväliseen keskusteluun on kuitenkin ollut melko vähäistä. Suomalaisten kirjoittamia artikkeleja on ilmestynyt lähinnä pohjoismaisessa immateriaalioikeudellisessa aikakauskirjassa NIR (*Nordiskt Immateriellt Rättsskydd*). Kansainvälisistä immateriaalioikeuden kausijulkaisuista, joissa on ilmestynyt muutamia suomalaisten kirjoittamia artikkeleja, voidaan mainita ainakin IIC (*International Review of Industrial Property and Copyright Law*) ja EIPR (*European Industrial Property Review*).

Sisälto

4 Tutkijankoulutuksen nykytila Suomessa

4.1 Virkatilanne ja tutkimuksen ohjaus

Suomessa ei ole tällä hetkellä immateriaalioikeuden professuureja tai muitakaan opetusvirkoja. Immateriaalioikeuden tutkimusta ohjaavat siten eri oikeudenalojen professorit, joiden opetuksen päävastuualueena on jokin muu alue kuin immateriaalioikeus. Asiantuntevan ohjauksen saamisen mahdollisuudet vaihtelevat yliopistoittain ja korkeakouluittain. Immateriaalioikeudesta väitelleistä tai alan monografioita kirjoittaneista tohtoreista lähes kaikki ovat sijoittautuneet Helsingin yliopistoihin ja korkeakouluihin. Tilanne on siten ohjauksen kannalta vaikeampi Helsingin ulkopuolisissa yliopistoissa ja korkeakouluissa. Ongelmaa on pyritty eräissä tapauksissa helpottamaan käyttämällä ulkopuolista ohjaajaa. Tämä ei ole kuitenkaan pidemmän päälle toimiva ratkaisu, koska tutkimusten ohjauksen kasautumista muutamalle henkilölle ei voida pitää tavoiteltavana. Lisäksi yhteydenpito ja tutkimuksen käytännön ohjaus ovat nykytekniikasta huolimatta vaikeampia toteuttaa, mikäli ohjaaja ja ohjattava asuvat kaukana toisistaan.

Vuonna 1999 perustettu Immateriaalioikeusinstituutti IPR University Center koordinoi immateriaalioikeuden opetusta ja tutkimusta. Instituutin perustajajäseninä ovat Helsingin ja Turun yliopistot, Svenska Handelshögskolan ja Helsingin kauppa- ja korkeakoulu. Lisäksi Tampereen teknillinen korkeakoulu on liittynyt instituutin tukijäseneksi. Instituutti pyrkii edistämään sekä oikeustieteellistä että monitieteellistä tutkimusta IPR-alalla. Instituutin perustaminen itsessään ei kuitenkaan ole poistanut – tai tule poistamaan – tutkimuksen ohjaukseen liittyvää resurssipulaa tai ohjausresurssien epätasaista jakautumista. Ensi vaiheessa tutkimuksen ohjaukseen liittyvää resurssipulaa voidaan helpottaa lähinnä tarjoamalla nykyisille ja tuleville tutkijoille mahdollisuus saada tutkimukselleen lisäohjaaja ulkomailta ja/tai tutkimusjaksoja ulkomailta alan johtavien asiantuntijoiden ohjauksessa. Immateriaalioikeuden tutkijoiden valmistuttua tohtoreiksi olisi pyrittävä siihen, että heistä mahdollisimman moni jäisi yliopistouralle, jolloin asiantunteva tutkimuksen ohjaus kyettäisiin jatkossa takaamaan nykyistä paremmin ja laaja-alaisemmin.

Yhteenvetona opetuksen ja tutkimuksen tilasta voidaan todeta, että tilanne helpottuu vasta kun opetukseen ja tutkimukseen panostetaan nopeasti ja riittävästi. Myös oppikirjatilanne on immateriaalioikeuden alueella tällä hetkellä hyvin heikko. Alan ainoa yleisoppikirja, *Pirkko-Liisa Haarmannin* kirjoittama ”*Immateriaalioikeuden oppikirja*”, on nykytarpeisiin nähden liian suppea ja vanhentunut (kirja on ilmestynyt vuonna 1994). *Martti Castrénin* Yritysoikeus-teoksessa (1999) julkaisema osuus immateriaalioikeudesta on toisaalta turhan suppea oppikirjakäyttöön. Joissakin yliopistoissa käytetäänkin perusopetuksessa *Koktvedgaardin* ja *Levinin* kirjoittamaa ruotsinkielistä kirjaa *Immateriaalrätt*, joka vastaa vain osittain Suomen oikeustilaa. Ajantasaisen oppikirjojen aikaansaaminen olisi välttämätöntä yliopistollisen perusopetuksen tuottamisessa ja perustan luomisessa syventävälle opetukselle ja lopulta immateriaalioikeudelliselle tutkimukselle.

Sisältö

4.2 Käynnissä olevat tutkimushankkeet

Rahoitettuja immateriaalioikeuden tutkimusprojekteja ei ole tällä hetkellä käynnissä. Alan harvat tutkijat tekevät tutkimustaan yliopistoviroissa (esimerkiksi assistentteina), muun työn ohessa, opintotuella, stipendirahoituksella, tai esimerkiksi valtakunnallisen tutkijakoulun tutkijoina. Koska tutkimusrahoituksella rahoitettuja projekteja ei ole vielä käynnissä, on alan tutkimus jouduttu järjestämään vaihtoehtoisilla järjestelyillä ja mahdollinen rahoitus hankkimaan muuta kautta. Alla on kuvattu lyhyesti immateriaalioikeudellista tutkimusta tukevia järjestelyjä eri yliopistoissa ja korkeakouluissa:

- Helsingin yliopistossa immateriaalioikeuden jatko-opiskelijoille on järjestetty seminaareja, joita ovat vetäneet ainakin OTT Rainer Oesch ja professori Martti Castrén. Tutkimuksen ohjaukseen on myös osallistunut professori Niklas Bruun (Hanken). KATTIn yhteydessä on käynnissä projekti ”Legal Security in International Electronic Commerce”. Projektia on johtanut professori Veijo Heiskanen.
- Lapin yliopistossa immateriaalioikeudesta kiinnostuneet jatko-opiskelijat ovat tehneet tutkimustaan lähinnä oikeusinformatiikan instituutin yhteydessä, jota johtaa professori Ahti Saarenpää.
- Turun yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa on vuodesta 1995 alkaen toiminut Teollisoikeudet-projekti. Projektin puitteissa on järjestetty seminaareja ja jatko-opiskelijat ovat osallistuneet mm. pohjoismaisen immateriaalioikeusverkoston toimintaan. Projektia johtaa professori Ari Saarnilehto. Lisätietoa tutkimusprojektista löytyy Internetistä osoitteesta <http://www.utu.fi/oik/tdk/ip/>.
- Svenska handelshögskolanin tutkijoita on ohjannut professori Niklas Bruun. Bruun on lisäksi vetänyt ohjaamilleen jatko-opiskelijoille tarkoitettuja seminaareja ja toiminut edellä mainitun pohjoismaisen immateriaalioikeusverkoston suomalaisena vetäjänä.
- Teknillinen korkeakoulu ja Helsingin yliopisto ovat perustaneet informaatioteknologian instituutin (HIIT – Helsinki Institute of Information Technology), jonka tarkoituksena on mm. harjoittaa tutkimusta yhteistoiminnassa eri yritysten kanssa. Instituutin yhteydessä alkaa vuonna 2000 digitaalisen talouden tutkimusohjelma, johon pyritään saamaan tutkijanpaikkoja myös oikeustieteeseen. Tutkimukset tulisivat todennäköisesti ainakin osittain liittymään immateriaalioikeuteen. Tutkimusta oikeustieteen osalta koordinoi sisällöntuotannon professori Jukka Kemppinen. Täydennyskoulutuskeskus Dipolissa järjestetään lisäksi teollisoikeudellista täydennyskoulutusta. Ns. pääkurssin aikana (8x2 päivää + viikon ulkomaan jakso) kurssilaiset tekevät erikoistyön, joista osa on julkaistu.
- Helsingin kauppakorkeakoulussa on muun muassa informaatioteknologiaohjelma, joka keskittyy e-commerceen, digitaaliseen mediaan ja telekommunikaatioon. Kauppakorkeakoulussa toimii myös Electronic Commerce Institute, jossa on käynnissä viisi tutkimusprojektia.

4.3 Pohjoismainen ja kansainvälinen yhteistyö

Suomalaiset immateriaalioikeuden tutkijat ovat vuodesta 1996 alkaen voineet osallistua pohjoismaisen immateriaalioikeustutkijoiden verkoston (*Nätverket för immaterialrättsforskning*) toimintaan. Verkoston toimintaa koordinoi professori *Marianne Levin* Tukholman yliopistosta. Verkosto järjestää vuosittain seminaarin, jossa alan tutkijat voivat tavata toisiaan, keskustella ajankohtaisista aiheista ja vaihtaa ajatuksia omista tutkimusteemoistaan.

Eräät suomalaiset immateriaalioikeuden tutkijat ovat viettäneet tutkimuskausia kansainväliseen immateriaali- ja kilpailuoikeuteen erikoistuneessa Max Planck –instituutissa Münchenissä. Suomen immateriaalioikeusinstituutilla on yhteistyötä Max Planck –instituutin kanssa. Yksittäisillä professoreilla ja tutkijoilla on ollut lisäksi henkilökohtaisia yhteyksiä eräisiin USA:n yliopistoihin.

4.4 Vertailua eräisiin muihin maihin

Aiemmin Suomessa on ollut mahdollista myötäillä ja seuralla muiden Pohjoismaiden IPR-lainsäädännössä tapahtuvaa kehitystä. Tilanne on kuitenkin muuttunut Suomen teknologisen kehityksen mentyä erällä sektoreilla alan kansainväliseen kärkeen. Tässä uudessa tilanteessa joudutaan lainsäädännöllisiä ratkaisuvaihtoehtoja pohtimaan entistä useammin ensimmäisenä EU:n tai jopa koko maailmankin tasolla. Tämä on tilanne pitkälti esimerkiksi useiden Internetiin ja *mobile-commercen* liittyvien immateriaalioikeuskysymysten osalta. Uusi asema aiheuttaa entistä suuremmat haasteet kansainvälisesti korkeatasoiselle immateriaalioikeudelliselle asiantuntemukselle. Vaadittava taso on mahdollista saavuttaa vain luomalla riittävät edellytykset alan korkeatasoiselle tutkimukselle ja opetukselle.

Vertailtaessa Ruotsiin, on tilanne Suomessa immateriaalioikeuden tutkimuksen, opetusresurssien ja valmiiden rakenteiden osalta huomattavasti heikompi. Tukholman yliopiston yhteydessä toimiva immateriaali- ja markkinaoikeuden instituutti on toiminut jo pitkään ja järjestänyt alan tutkimus- ja opetustoiminnan mallikkaasti. Jatkotutkijoita ja alalta väitelleitä on enemmän kuin Suomessa. Instituutilla on myös paljon julkaisutoimintaa. Instituutin yhteydessä on lisäksi käynnissä useita tutkimusprojekteja. Yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa on useampia immateriaalioikeuteen erikoistuneita professoreita ja opettajia. Perus- ja syventävää opetusta onkin tarjolla runsaasti: Tukholman yliopistossa järjestetään esimerkiksi 10 opintoviikon immateriaalioikeuskurssi ja 10 opintoviikon mediaoikeuden kurssi kaksi kertaa vuodessa. Vuonna 2000 Tukholmassa lähti käyntiin immateriaalioikeuteen erikoistunut *LL.M.*-ohjelma.

Immateriaalioikeuden tutkimus on vahvaa myös eräissä muissa Ruotsin yliopistoissa ja korkeakouluissa. Esimerkiksi Tukholman kauppakorkeakoulussa ja teknillisessä korkeakoulussa on immateriaalioikeuden opetukseen keskittyneitä opettajia. Niin ikään Tanskassa immateriaalioikeuden opetus ja tutkimus ovat vahvemmissa kantimissa kuin Suomessa. Tämä on ilmennyt hyvin esimerkiksi väitöskirjojen ja alalle erikoistuneiden opettajien ja professorien määrissä. Tanskassa on ainakin viisi immateriaalioikeuksiin erikoistunutta professoria tai vakinaisessa virkasuhteessa olevaa lehtoria. Kööpenhaminan yliopistossa informaatioteknologiaoikeus (*IT & Jura*) on asetettu tutki-

Sisältö

muksen erityiseksi painopistealueeksi vuonna 1999 ja alan tutkimus on koordinoitu tehokkaasti. Yliopistossa on kaksi immateriaalioikeuksiin erikoistunutta professoria (*Koktvedgaard* ja *Andersen*) ja yksi lehtori (*Schovsbo*).

Norjassa immateriaalioikeuden tutkimus keskittyy Oslon yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan yhteydessä toimivaan Oikeusinformatiikan instituuttiin (Institutt for rettsinformatikk). Instituuttia johtaa *professori Jon Bing*. Instituutti järjestää tutkimus- ja koulutustoimintaansa kolmen ohjelman puitteissa (*NORIS, TERESA ja MERETE*) ja kerää tehokkaasti kiinnostuneet opiskelijat yhteen. Opetusta antaa useampi opettaja (*Bing, Olav Tovund, Dag Wiese Schartum, Andreas Galtung*). Instituutti ei keskity pelkästään immateriaalioikeuteen.

Saksassa on eri yliopistojen yhteydessä käynnissä useita immateriaalioikeuteen liittyviä tutkimusprojekteja. Lisäksi Münchenin Max Planck -instituutissa on 50-60 immateriaalioikeuskysymyksiin keskittyvää tutkijaa ja vuosittain 40-50 ulkomaista tutkijavierailijaa.

Immateriaalioikeuksien opetus ja tutkimus on erittäin vahvaa myös USA:ssa. USA:n oikeustieteellisissä tiedekunnissa on yleisesti yksi tai useampia immateriaalioikeuksiin keskittyviä professoreja. Immateriaalioikeuden alalta on järjestetty USA:ssa useita LL.M.-ohjelmia (esim. *George Washington University*) ja lukuisia tutkimushankkeita on vireillä. Esimerkiksi *University of California Berkeleyn* poikkiteollinen immateriaalioikeusohjelma toimii oikeustieteellisen ja taloustieteellisen tiedekunnan perustaman instituutin yhteydessä. Ohjelmaan on yhdistetty myös teknistä asiantuntemusta.

5 Muu asiantuntemus immateriaali- oikeuden alueella

5.1 Viranomaiset

Immateriaalioikeudellista asiantuntemusta omaavista viranomaisista voidaan mainita patenti- ja rekisterihallitus (PRH). PRH toimii rekisteriviranomaisena mm. patenti-, tavaramerkki- ja mallisuoja-asioissa. PRH:lla on immateriaalioikeudellinen kirjasto ja informaatiopalvelu, joka on myös tutkijoiden käytettävissä. PRH osallistuu myös esimerkiksi immateriaalioikeuden lainsäädäntöhankkeiden valmisteluun.

Kauppa- ja teollisuusministeriö (KTM) vastaa teollisoikeudellisen lainsäädännön valmistelusta Suomessa. Eräillä KTM:n virkamiehillä onkin asiantuntemusta teollisoikeuksien alueelta. KTM on kustantanut useita immateriaalioikeuteen liittyviä kirjoituksia omissa julkaisusarjoissaan. Se on myös toiminut yhteistyössä yliopistojen immateriaalioikeuden tutkijoiden kanssa järjestämällä yhteisiä seminaareja.

Opetusministeriö (OPM) vastaa tekijänoikeuslainsäädännön valmistelusta Suomessa. Opetusministeriössä on tekijänoikeuden erikoisasiantuntijoita. Tekijänoikeusneuvosto on valtioneuvoston asettama, OPM:n alainen elin. Se antaa lausuntoja tekijänoikeuslain soveltamisesta.

5.2 Yksityinen sektori

5.2.1 Asianajotoimistot

Eräiden Suomessa toimivien asianajotoimistojen toiminnassa ovat painottuneet immateriaalioikeudelliset kysymykset. Jonkinasteista erikoistumista alalle on siten ollut havaittavissa. Näiden toimistojen asianajajia on immateriaalioikeudellisten asioiden hoitamisen lisäksi osallistuneet kotimaassa lainsäädäntöhankkeiden valmisteluun, luennoitsijoina immateriaalioikeuden täydennyskoulutukseen ja keskusteluun alan koti- ja ulkomaisissa kausijulkaisuissa.

Viime aikoina rekrytointi immateriaalioikeuteen erikoistuneisiin tai erikoistumassa oleviin asianajotoimistoihin on ollut voimakasta. Eräissä toimistoissa immateriaalioikeudelliset jutut muodostavatkin nykyään suurimman osan tuomioistuimissa ajettavista jutuista. Immateriaalioikeudellista erityisasiantuntemusta löytyy yli kymmenestä toimistosta.

Immateriaalioikeudellista asiantuntemusta löytyy myös patenti- ja tavaramerkkitoimistoista, jotka hoitavat muun muassa oikeuksien rekisteröintejä. Patenti- ja tavaramerkkitoimistot ovat viime aikoina rekrytoineet palvelukseensa entistä enemmän juristeja.

5.2.2 Yritykset ja järjestöt

Yrityksistä immateriaalioikeudellista erityisasiantuntemusta on ainakin suurimmilla teknologia- ja media-alan yrityksillä, kuten Nokialla, Soneralla, Orionilla, Sanoma

Sisältö

WSOY:llä, Alma Medialla ja Graafisen teollisuuden liitolla. Teollisuuden Työntantajilla (TT) on immateriaalioikeuteen perehtynyt asiantuntija. Immateriaalioikeudellista asiantuntemusta ylläpitävät ja edistävät lisäksi useat alan yhdistykset ja instituutit, joista alla on lyhyesti esitelty tärkeimmät.

- Suomen Teollisoikeudellinen Yhdistys ry edistää teollisoikeuksien tunnetuksi tekemistä ja pyrkii vaikuttamaan niiden kehittämisessä. Yhdistys toimii tärkeänä linkkinä ja keskustelufoorumina teollisoikeuksien parissa työskentelevien välillä mm. järjestämällä lounaskokouksia ja seminaareja ajankohtaisista aiheista. Pohjoismaiset teollisoikeudelliset yhdistykset julkaisevat yhteisesti NIR-kausijulkaisua ja järjestävät joka toinen vuosi NIR-kokoontumisen.
- Suomen AIPPI ry toimii teollisoikeuksien kansainvälisenä edunvalvojana. Yhdistys on kansainvälisen AIPPI-organisaation Suomen osasto. Yhdistys valmistelee Suomen kannanotot vireillä oleviin ajankohtaisiin kysymyksiin. Se myös järjestää joka kolmas vuosi kansainvälisen seminaarin ajankohtaisesta aiheesta.
- Suomen Anti-piratismiyhdistys pyrkii estämään tuoteväärrennösten eli piraattikopioiden valmistusta, kauppaa ja muuta jakelua. Yhdistys välittää tietoa keinoista, lainsäädännöstä ja oikeuskäytännöstä piraattikopioinnin ehkäisemiseksi ja vähentämiseksi.
- Suomen tekijänoikeudellinen yhdistys ry toimii tekijänoikeuden alueella vastaavalla tavalla kuin Suomen Teollisoikeudellinen Yhdistys ry teollisoikeuksien alueella. Yhdistyksen yhteydessä toimii tekijänoikeusinstituutti, joka tarjoaa jäsenilleen kattavan tekijänoikeutta koskevan informaatiopalvelun. Instituutilla on myös oma julkaisusarjansa.
- Vuonna 1999 perustettu IPR University Center ry:n ylläpitämä IPR University Center niminen immateriaalioikeusinstituutti toimii sekä yliopistojen keskinäisenä yhteistoimintaelimenä että mahdollistaa joustavan yhteistoiminnan elinkeinoelämän ja muiden alalla toimivien tahojen kanssa. Instituutti koordinoi immateriaalioikeuden opetusta ja tutkimusta. Se ylläpitää immateriaalioikeudellista kirjastoa ja informaatiopalvelua.
- Yrityksistä immateriaalioikeudellista erityisasiantuntemusta on ainakin suurimmilla teknologia- ja media-alan yrityksillä, kuten Nokialla, Soneralla, Orionilla, Sanoma WSOY:llä, Alma Medialla ja Graafisen teollisuuden liitolla. Teollisuuden Työntantajilla (TT) on immateriaalioikeuteen perehtynyt asiantuntija. Tekijänoikeuden haltijoiden oikeuksia valvoo muun muassa Säveltäjain Tekijänoikeustoimisto Teosto ry, Kopiosto ry, Esittävien taiteilijoiden ja äänitteiden tuottajien tekijänoikeusyhdistys Gramex r.y. sekä Kuvasto ry ja kaikissa näissä yhdistyksissä tekijänoikeuden tietotaso on korkea. Lisäksi monissa muissakin edunvalvontajärjestöissä on tekijänoikeuteen perehtyneitä lakimiehiä. Immateriaalioikeudellista asiantuntemusta ylläpitävät ja edistävät lisäksi useat alan yhdistykset ja instituutit, joista alla on lyhyesti esitelty tärkeimmät.

6 Asiantuntemuksen lisääntynyt kysyntä

6.1 Yritykset

Yritystoiminnan kansainvälistyminen, talouden globalisaatio ja tietoyhteiskuntakehitys ovat johtaneet tilanteeseen, jossa yritysten henkinen pääoma on useissa tapauksissa niiden olennaisin kilpailutekijä; henkisen pääoman suojaamiseen liittyvät kysymykset ovat tulleet keskeisiksi yritysten menestymisen kannalta. Immateriaalioikeuksista on useissa tapauksissa muodostunut yrityksen arvokkainta omaisuutta. Esimerkiksi yrityksen omistama tavaramerkki saattaa olla arvokkaampi kuin sen muu omaisuus yhteensä. Samoin bioteknologiayrityksen lähes koko arvo voi olla sen kehittämässä ja patentoimassa teknologiassa. Ei ole harvinaista, että suurilla teknologia-alan yrityksillä on hallussaan useita tuhansia, jopa kymmeniätuhansia, patenteja. Onkin ilmeistä, että immateriaalioikeudellisen asiantuntemuksen tarve on lisääntynyt yrityksissä räjähdysmäisesti. Tämä pitää paikkansa erityisesti Suomessa, jossa yritykset ovat muun muassa Internet- tietokoneohjelma- ja teletekniikassa sekä bioteknologiassa alan kansainvälisessä eturintamassa.

Kansainvälisillä markkinoilla toimivat suomalaisyritykset ovatkin 1990-luvulla merkittävästi aktivoituneet immateriaalioikeuden alalla. Immateriaalioikeutta tuntevaa henkilöstöä on rekrytoitu ja asiantuntemusta on lisätty muutenkin huomattavasti. Asiantuntijoista on puutetta, jolloin yritykset ovat rekrytoineet alan henkilöstöä esimerkiksi ministeriöistä ja eri viranomaisista. Monella suurella yrityksellä on selkeä oma IPR-strategiansa. Asiantuntemuksen tarve tulee suurella todennäköisyydellä vain kasvamaan tulevaisuudessa teknologisen kilpailun kiristyessä, informaatioyhteiskunnan ja digitaalisen talouden kehittyessä ja henkisen omaisuuden strategisen arvon nousussa yritystoiminnassa entisestään.

Immateriaalioikeuden kansainvälisen puolen ja muiden maiden immateriaalioikeuden peruspiirteiden tuntemus on kuitenkin yrityksissä, varsinkin pienissä ja keskisuurissa, yleensä vähäistä. Tällainen asiantuntemus olisi kuitenkin täysin välttämätöntä ottaen huomioon pienempienkin yritysten toimiminen globaaleilla markkinoilla, useissa tapauksissa oman toimialansa kärjessä. Kansainvälisen järjestelmän tiettyjen peruspiirteiden tuntemus on olennainen osa yrityksen IPR-strategiaa.

Asiantuntevien juristien, taloustieteilijöiden ja teknisen puolen asiantuntijoiden tuottaminen yritysten käyttöön onkin näiltä osin jatkossa keskeinen tavoite. Heidän koulutustaan ei voida jättää ulkomaisissa yliopistoissa suoritettavien mahdollisten jatko-opintojen varaan. Riittävän perusteellisen ja asiantuntevan immateriaalioikeuden koulutuksen järjestäminen kotimaisissa yliopistoissa ja korkeakouluissa on suomalaisten yritysten kilpailukyvyn ja menestymisen kannalta jatkossa ensisijaisen tärkeää. Pelkkä juristien koulutus ei ole riittävää: myös taloustieteellisessä ja teknillisessä koulutuksessa on perusteltua esimerkiksi Ruotsissa omaksutun mallin mukaisesti opettaa immateriaalioikeutta. Vain riittävä tietämys immateriaalioikeudesta mahdollistaa tehokkaan ja kansainvälisesti kilpailukykyisen IPR-strategian omaksumisen.

Sisältö

6.2 Lakimiesten koulutustarpeet

Koska immateriaalioikeuden käytännön merkittävyyteen on vasta 1990 luvun lopussa ruvettu laajasti kiinnittämään huomiota, ovat aivan viime aikoinakin valmistuneet lakimiehet vailla riittävää tietoutta immateriaalioikeudesta. Esimerkiksi immateriaalioikeuteen liittyviä perusluentoja – puhumattakaan erityiskursseista – ei ole ollut juurikaan tarjolla yliopisto-opetuksessa. Vaikka tilanne on nyt hieman kohentumassa esimerkiksi Helsingin ja Turun yliopistoissa muun muassa immateriaalioikeusinstituutin perustamisen myötä, ei tilannetta voida vielä pitää lähellekään tyydyttävänä. Immateriaalioikeuteen erikoistuneet lakimiehet ovatkin kouluttautuneet pitkälti vain toimimalla omissa tehtävissään ja saamalla perimätietoa vanhemmilta kollegoiltaan. Jatkokouluttautuminen esimerkiksi alan kansainvälisissä koulutusohjelmissä on ollut harvinaista.

Lakimiesliitto ja eräät muut täydennyskoulutusta tarjoavat tahot ovat pyrkineet osaltaan korjaamaan lakimiesten olematonta immateriaalioikeuksien tuntemusta tarjoamalla alan täydennyskoulutusta. Myös esimerkiksi Helsingin ja Turun yliopistot ovat tarjonneet rajoitetusti immateriaalioikeuden täydennyskoulutusta, minkä lisäksi Lakimiesliitto yhdessä Helsingin työvoimatoimiston kanssa on järjestänyt uusmediaan ja immateriaalioikeuksiin liittyvän koulutusohjelman työttömille ja työttömyysuhan alaisille lakimiehille. Immateriaalioikeusinstituutti on myös tarjonnut täydennyskoulutusta ja seminaareja eri aihepiireistä. Järjestetyt kurssit ovat olleet erittäin suosittuja, mikä osoittaa jatkuvaa tarvetta alan täydennys- ja jatkokoulutukselle.

Ongelmana täydennyskoulutuksen järjestämisessäkin on ollut asiantuntevien luennoitsijoiden löytäminen ja toiseksi koordinoinnin vähäisyys ja tarjonnan pirstaleisuus. Yliopistojen osalta asiantuntemuksen tarjoaminen täydennyskoulutuksessa on ollut rajoitettua. Luennoitsijoina ovatkin pitkälti toimineet suurimpien yritysten ja asianajotoimistojen erikoistuneet juristit sekä myös ulkomaiset alan asiantuntijat. Koska täydennyskoulutuksen järjestäminen on jakautunut eri instansseille, on koulutustarjonta muodostunut sirpaleiseksi, jolloin tarjontaan on päässyt muodostumaan merkittäviä katvealueita. Alueellisesti tarjonta on keskittynyt Helsinkiin.

Lakimiesten jatkokoulutus olisikin kyettävä rakentamaan näiltä osin uudelta pohjalta, jolloin immateriaalioikeuden tietämys ei olisi vain tulevaisuudessa valmistuneiden alan yliopisto-opetusta saaneiden lakimiesten varassa. Erityisesti yritysjuristien ja asianajajien jatkokoulutus olisi kyettävä turvaamaan entistä laajemmin ja kattavammin. Vaikka esimerkiksi patentoinnin tai tavaramerkin hakemisen teknisen puolen hoitavatkin käytännössä tähän erikoistuneet toimistot (lähinnä insinöörit), tulisi kaikkien yrityksiä neuvovien lakimiesten hallita immateriaalioikeuden tietyt perusasiat, jotta oikeudenmenetykset voitaisiin välttää ja yritysten innovaatiotoimintaa ja markkinointia kehittää immateriaalioikeudellisesti kestävältä pohjalta. Myös oikeuksien valvominen, jolla turvataan oikeuksien säilyminen ja niiden tehokas käyttö, edellyttää immateriaalioikeudellista asiantuntemusta ja riittävää valvutuneisuutta.

Tällaisen koulutuksen takaamiseksi olisi varmistettava, että Suomessa valmistuu riittävästi immateriaalioikeuden tutkimusta ja korkeatasoisia tutkijoita. Pidemmällä aikavälillä saattaisi olla perusteltua esimerkiksi perustaa käytännöllisesti suuntautunut

immateriaalioikeuden *LL.M.*-ohjelma, jollainen toimii esimerkiksi Tukholman yliopistossa. Ohjelma on suunnattu lähinnä jo työelämässä toimiville juristeille. Myös insinööreille ja ekonomieille tulisi suunnata riittävää alan perus- ja jatkokoulutusta.

6.3 Lainvalmistelu sekä tuomioistuin- ja viranomaistoiminta

Riittävän asiantuntemuksen takaaminen lainsäädäntötyössä on immateriaalioikeuksien merkityksen kasvun myötä entistä keskeisempää. Lainsäädäntötyössä tulee kyetä ottamaan huomioon Suomea sitovat EU- ja kansainväliset normit. Esimerkiksi Kauppa- ja teollisuusministeriössä on 90-luvun alusta alkaen toiminut kahdesta kolmeen henkilöä selvittämässä Suomen immateriaalioikeuslainsäädännön yhdenmukaisuutta EU- ja kansainvälisen normiston kanssa.

Immateriaalioikeuksia koskevan lainsäädäntötyön siirtyessä enenevässä määrin EU- ja kansainväliselle tasolle asiantuntemuksen merkitys korostuu haluttaessa vaikuttaa ylikansallisessa päätöksentekoprosessissa. Riittävän asiantuntemuksen turvaaminen on siten Suomen kansallisen edun mukaista. Vain näin voidaan taata kansallisten erityispiirteiden ja -tarpeiden riittävä huomioon ottaminen kansainvälisessä lainsäädäntö- tai sopimusprosessissa. Immateriaalioikeuksia koskeva viranomais- ja tuomioistuintoiminta on myös siirtymässä enenevässä määrin ylikansalliselle tasolle luotaessa EU:n laajuisia ja tätä laajempiakin suojajärjestelmiä. Riittävä asiantuntemus olisi tärkeää kotimaisen edustuksen turvaamiseksi kansainvälisissä elimissä ja tuomioistuimissa. Esimerkkeinä voidaan mainita Helsingin käräjäoikeus, joka toimii Suomessa yhteisötavaramerkkituomioistuimena. Euroopan patenttisopimuksen osalta olisi niin ikään kyettävä takaamaan riittävä suomalaisasiantuntemus Euroopan patenttinvirastossa.

Myös kotimaisessa viranomais- ja tuomioistuintyössä asiantuntemuksen tarve korostuu entisestään juttumäärien lisääntyessä ja *forum shoppingin* yleistyessä. Vaikka yritykset toimivatkin enenevässä määrin globaalisti, yritykset hakevat usein ensimmäistä rekisteröintiä kotimaassaan. Samoin suomalaisten yritysten tekemissä kansainvälisissä sopimuksissa olisi eduksi, jos riidat ratkaisevaksi instanssiksi voitaisiin sopia kotimainen tuomioistuin tai välitystuomioistuin. Tämä on mahdollista vain, jos voidaan taata riittävän asiantunteva ja nopea tuomioistuinkäsittely. Yritysten kannalta ulkomaisen viranomaisen tai tuomioistuimen käyttö merkitsee aina ylimääräisiä kuluja ja samalla kilpailukyvyn vastaavaa heikentymistä.

On ollut varsin yleistä, että immateriaalioikeuteen valtion eri viranomaisissa perehtyneet henkilöt ovat siirtyneet melko nopeasti yksityisen sektorin palvelukseen, koska kysyntä alan asiantuntijoista ylittää tarjonnan. Esimerkiksi kauppa- ja teollisuusministeriön palveluksessa olevia teollisoikeuteen perehtyneitä henkilöitä on siirtynyt 90-luvulla runsaasti yritysten ja asianajotoimistojen palvelukseen ja kansainvälisiin tehtäviin (esimerkiksi EU:n komission asiantuntijoiksi, EFTA-sihteeristöön ja Suomen edustustoon Brysselissä). Uusien immateriaalioikeutta hallitsevien työntekijöiden löytäminen on koettu ministeriössä ongelmalliseksi. Usein on jouduttu palkkaamaan alaa entuudestaan tuntematon henkilö, jolloin koulutus on jouduttu aloittamaan alusta. Vastaavia ongelmia on ilmennyt esimerkiksi patentti- ja rekisterihallituksen (PRH) henkilöstön ja erityisesti opetusministeriön tekijänoikeusasioasiantuntijoiden osalta.

Sisälto

7 Tutkimuksen kehittämistarpeet

7.1 Tutkimuksen haasteet

Verrattaessa immateriaalioikeuksien tutkimusta muihin oikeudenaloihin tai – muihin tieteenaloihin, kuten esimerkiksi taloustieteeseen – olisi perusteltua vastaavaan tapaan resursoida useita tutkimusprojekteja. Immateriaalioikeuden nykyinen ja tuleva merkitys, oikeudenalan kehittymättömyys Suomessa ja alan eriytyminen heterogeenisiin osa-alueisiin perustelevat useiden eri tavoilla suuntautuneiden projektien perustamista. Koska immateriaalioikeuden akateeminen tutkimus on ollut suppeaa alan ollessa samalla voimakkaan murroksen kohteena, ovat tutkimukselliset tarpeet poikkeuksellisen laajat.

Immateriaalioikeuden yleisiä oppeja ei ole juurikaan pyritty kehittämään aiemmassa tutkimuksessa. Tämä voidaan toisaalta nähdä jopa etuna, kun nyt muuttuneessa toimintaympäristössä joudutaan yleisiä oppejakin kehittämään uusista lähtökohdista. Esimerkiksi tavaramerkki- ja patenttioikeudellinen perustutkimus on ollut viime vuosikymmeninä lähes olematonta Suomessa. Patenttioikeuden osalta tutkimus on ollut vähäistä muissakin Pohjoismaissa. Myös perinteisille kysymyksenasetteluille ja oikeudenalan yleisiä oppeja kehittäväälle tutkimukselle olisi siten ilmeistä tarvetta. Alan kansainvälinen murros perustelee kuitenkin tutkimuksen suuntaamista erityisesti ajankohtaisiin, perustavaa laatua oleviin muutoksiin, joilla on vaikutusta myös immateriaalioikeuden perusteisiin. Tällainen tutkimus voi edistää myös immateriaalioikeuden yleisten oppien kehittymistä.

Teknisen, taloudellisen ja kansainvälisen kehityksen myötä on ilmennyt uusia merkittävänä pidettäviä tutkimuskohteita, kuten *domain*-nimien ja tunnusmerkkioikeuden suhde sekä biotekniikan ja tietokoneohjelmien patentointiin liittyvät kysymykset. Yksityisyyden suojaan, sananvapauteen ja esimerkiksi telekommunikaatio-oikeuteen liittyvät kysymykset ovat tulleet olennaiseksi osaksi immateriaalioikeudellista kansainvälistä keskustelua muun muassa tietoverkkojen kehittymisen ja immateriaalioikeuksien yleisen merkityksen kasvun ja suoja-alan laajenemisen myötä. Eri oikeudenaloja ja tieteenalojakin yhdistävät teemat ja projektit ovat siten perusteltuja. Esimerkiksi sopimus-oikeuden, esineoikeuden, eurooppaoikeuden ja kansainvälisen oikeuden välisiä rajoja on tärkeää ylittää immateriaalioikeuden tutkimuksessa.

Immateriaalioikeudellisen sääntelyn määrällinen kasvu ja uusien suojamuotojen luominen ovat myös osaltaan johtaneet uusien oikeudellisten ongelmien syntymiseen. *Ensinnäkin* oikeudellinen sääntely on monikerroksista (kansainvälinen sääntely / EU-sääntely / kansallinen sääntely) ja lisäksi siihen sisältyy vaikeasti yhteen sovitettavia elementtejä eri oikeusjärjestelmien perinteistä. *Toiseksi* päällekkäisten suojamuotojen syntyminen aiheuttaa monimutkaisen oikeudellisen tilanteen. Tietokoneohjelmat suojaetaan toisaalta tekijänoikeuslainsäädännöllä, toisaalta ne saattavat olla patentoitavissa teknisinä keksintöinä. Höydyllisyysmallisuoja on uusi suojamuoto Suomessa, joka osittain on päällekkäinen patenttisuojan kanssa. Alan sääntelyn kehitys on siten luonut merkittäviä tutkimuksellisia haasteita immateriaalioikeudelliselle tutkimukselle.

Sisältö

Immateriaalioikeuksien ala on aidosti monitieteellinen. Muiden tieteenalojen, esimerkiksi taloustieteiden tai yhteiskuntatieteiden, hyväksikäyttö alan oikeustieteellisissä tutkimuksissa on kuitenkin ollut vähäistä, vaikka tämä olisi ollut perusteltua. Myös alan viime aikoina korostunut kansainvälisyys on tullut huonosti näkyviin valmistuneessa tutkimuksessa. Monitieteellisten näkökulmien ja toisaalta kansainvälisyyden painottaminen olisikin tutkimuspoliittisesti perusteltua tulevassa tutkimuksessa. Yhteistä useille uusille kysymyksenasetteluille ovat juuri niiden ilmeiset yhteydet muihin tieteenaloihin, esimerkiksi taloustieteeseen, teknisiin tieteisiin, psykologiaan ja kansainväliseen politiikkaan. Alla on mainittu eräitä keskeisiä alueita, joiden osalta tutkimus on tarpeellista.

7.2 Tietoverkot ja digitaalinen talous

Tietoverkkojen ja digitaalisen talouden kehittymisen myötä on ilmennyt useita uusia alueita, joihin tulisi kohdistaa tutkimusta. Internetiin liittyvä tekijänoikeudellinen perusongelma on, että digitaalisessa maailmassa pääsy informaatioon pitää jo sisälleen tekijänoikeudellisesti merkittävän tietojen kopioitumisen käyttäjän koneelle. Digitaalisessa ympäristössä tekijänoikeuden haltijat voivat siten käytännössä rajoittaa myös yleisön pääsyä teokseensa ja siten informaation leviämistä. Esimerkiksi perinteisen kirjan osalta tällaista mahdollisuutta ei ole: tekijänoikeuden haltijan saatettua kirjan vaihdantaan oikeus kontrolloida teoskappaletta sammuu. Tästä kehityksestä on aiheutunut huomattavia ongelmia ja uusia kysymyksenasetteluja, jotka asettavat eräät tekijänoikeuden peruskäsitteetkin, kuten kappaleen valmistamisen tekijänoikeuden laukaisevana tapahtumana, kyseenalaiseksi. Ongelmia aiheuttavat myös käsitteiden julkaiseminen ja julkistaminen merkitys Internetissä ja digitaalisessa ympäristössä.

Internetiin liittyvien oikeudellisten kysymysten hahmottaminen ei ole mahdollista ymmärtämättä ensin Internetiin liittyviä teknisiä ja liitetoiminnallisia käytäntöjä ja mahdollisuuksia. Internetiin liittyä myös tunnusmerkkioikeudellisia ongelmia, kuten domain-nimien tunnusmerkkioikeudellinen asema ja tunnusmerkkien eri käyttötavat Internetissä.

7.3 Aineettomien oikeuksien käyttö ja hallinto

Erilaisten lisenssien käyttäminen on tällä hetkellä digitaalisen maailman aineettomien oikeuksien yleisin muoto. On esitetty, että esimerkiksi patenttien lisensointi ja riittinlisensointi olisivat lisääntyneet viime aikoina varsin voimakkaasti. Sama ilmiö on tapahtumassa tekijänoikeuden alueella: tekijänoikeudella suojattua materiaalia sisältävät tuotteet muuntuvat digitalisaation ja tietoverkkojen myötä fyysisistä tavaroista palveluiksi, joita lisensoidaan. Sopimusoikeuteen ja lisensointiin liittyvät kysymykset ovatkin nousemassa keskeiseksi immateriaalioikeuden osakysymykseksi. Sopimuksilla tekijänoikeuden haltija voi käytännössä rajoittaa tekijänoikeuslain sallimaakin toimintaa. Tämä saattaa olla IPR-suojan tavoitteiden vastaista. Myös teknisillä suojakeinoilla voidaan rajoittaa tekijänoikeuslain sallimaa pääsyä informaatioon. On jopa esitetty, että tietoverkoissa sopimus olisi osittain korvaamassa tekijänoikeuden oikeuksien haltijoiden voidessa käytännössä rajoittaa sopimuksella ja lisensointiin perustuvalla jakelutavalla tekijänoikeuden sallimia toimenpiteitä.

Tiedonsiirtoon käytettävien järjestelmien toimivuus edellyttää muun muassa voimassa olevien yksinoikeuden rajoitusten ulottuvuuteen liittyvää tutkimusta ja toimivien ja tasapainoisten ratkaisujen etsimistä. Eri ratkaisuvaihtoehtojen punninta edellyttää IPR-strategioiden ja eri suojan kohteiden heterogeenisyyden huomioon ottamista. Tällaiset kysymykset kytkeytyvät erityisen voimakkaasti tekijänoikeuteen digitaalisessa maailmassa.

7.4 Kansainvälinen suojajärjestelmä

Immateriaalioikeuden kansainväliseen suojajärjestelmään liittyvät tutkimukset olisivat niin ikään tutkimuspoliittisesti perusteltuja. Koska alan kysymykset ovat suurelta osin globaaleja, olisi tärkeää, että myös immateriaalioikeuden kotimaisessa tutkimuksessa pyritäisiin osallistumaan täysipainoisesti alan kansainväliseen keskusteluun. Kansainvälinen sääntely on ollut viime aikoina vilkasta. Digitaalisten verkkojen ulottuessa lähes kaikkialle ja yhdistäessä esimerkiksi eri puolilla maailmaa sijaitsevan tekijänoikeuden tuottajan ja käyttäjän, tulevat kansainväliset transaktiot ja samalla kansainvälinen harmonisointitarve lisääntymään entisestään. Kansainvälisten transaktioiden lisääntymisen ja Internetin globaalien luonteen myötä myös kansainväliseen yksityis- ja prosessioikeuteen liittyvät lainvalinta-, täytäntöönpano- ja forumsäännökset muodostuvat entistä keskeisemmiksi kysymyksiksi.

Kansainvälisen suojajärjestelmän toiminnan ja dynamiikan osalta merkittäviä aihepiirejä ovat esimerkiksi WTO-oikeuteen kuuluvan TRIPS-sopimuksen aiheuttamat muutokset kansainvälisen suojajärjestelmän peruseriaatteissa. TRIPS-sopimuksesta on todettu, että se on muuttanut kansainvälisen suojajärjestelmän perusteita ja että koko kansainvälisen suojajärjestelmän paradigma olisi muuttumassa.

WTO:n ja YK:n alaisen WIPOn välinen suhde ja työnjako kansainvälisen immateriaalioikeuden alueella muodostavat merkittävän kysymyksenasettelun. TRIPS-sopimukseen liittyvät riitaisuudet ratkaistaan WTO:n riitojenratkaisumenettelyssä ja sopimusta rikkovaa tahoja vastaan voidaan käyttää kauppapoliittisia sanktioita. Myös WIPOn piirissä on käytössä tiettyjä riidanratkaisumenetelmiä. Kansainvälinen harmonisointi tapahtuu osittain WIPOn, osittain WTO:n piirissä. Järjestelmien välistä työnjakoa ja niiden välisiä eroavaisuuksia olisi perusteltua tutkia, koska alan sääntely tulee tapahtumaan entistä enemmän kansainvälisellä tasolla. Järjestelmiin liittyvät kansainvälisen politiikan ja taloustieteen kysymykset muodostavat tarkastelulle ilmeisen poikkitieteellisen perustan.

7.5 Euroopan yhteisön immateriaalioikeus

Keskeinen toimija immateriaalioikeuden alueella on nykyään Euroopan yhteisö (EY). EY:n toiminta ilmenee niin yhteisön sisäisenä toimintana, esimerkiksi harmonisointina ja yhdenmukaistamisena, kuin myös EY:n ulkosuhteissa. Esimerkiksi TRIPS-sopimus on yhteisön ja EU:n jäsenvaltioiden jaettuun toimivaltaan kuuluva sopimus. TRIPS-sopimuksen asema ja vaikutukset EY-oikeudessa eivät ole kaikilta osilta selvät. EY:n ulkosopimuksissa on usein immateriaalioikeuksiin liittyviä sopimusmääräyksiä ja EY voi käyttää kauppapoliittisia toimia kansainvälistä immateriaalioikeudellista suojaa rikkovia maita vastaan. Immateriaalioikeuksien merkitystä EY:n ulkosuhteissa ei ole kansainvälisellä tasollakaan juuri tutkittu. Aihe on kuitenkin muodostumassa yhä keskeisemmäksi muun muassa talouden globalisaatiokehityksen myötä.

Sisältö

EY-tuomioistuin on ollut aktiivinen immateriaalioikeuskysymyksissä. Immateriaalioikeuden ja EY:n perusvapauksien, erityisesti tavaroiden vapaata liikkuvuutta koskevien säännösten, yhteensovittamiseen EY-tuomioistuin on kehittänyt laajassa oikeuskäytännössään lukuisia oppeja. Sama pätee EY:n kilpailuoikeuden ja immateriaalioikeuden väliseen suhteeseen. Vaikka tästä oikeuskäytännöstä on kirjoitettu melko paljon artikkeleja kansainvälisissä julkaisuissa, on suomalaisten osallistuminen keskusteluun ollut vähäistä. Lisäksi kansainväliselläkin tasolla väitöskirjatasoinen tutkimus on ollut suhteellisen vähäistä. Esimerkiksi talusteoreettiset tarkastelut muodostaisivat hedelmällisen lähtökohdan EY-tuomioistuimen oikeuskäytännön ja sisämarkkinaoikeuden ja immateriaalioikeuden suhteen tarkasteluille.

7.6 Aineettomien oikeuksien suoja ja sen ulottuvuus

Alan murrosvaihe näkyy ehkä selvimmin juuri oikeuksien luomiseen ja suojan ulottuvuuteen liittyvistä kysymyksistä käytävässä kansallisessa ja kansainvälisessä keskustelussa. Ajankohtaisia ovat kysymykset siitä, mihin suoja voidaan ulottaa, tulisiko tietokoneohjelmien patentointi mahdollistaa yksiselitteisesti, tulisiko kaupalliset innovaatiot (esimerkiksi Internetin business-metodit) voida patentoida jne. Suojan ulottuvuuteen liittyvillä kysymyksillä on selvä yhteys immateriaalioikeuden ja kilpailun väliseen suhteeseen.

Teknologian ja sen suojaamisen kehitys on niin ikään nostanut kysymyksen, pitäisikö osa perustutkimuksen tuloksista saattaa patentoinnin ulkopuolelle, jotta niiden riittävä hyödyntäminen voitaisiin turvata. Tällaisia ajatuksia on esitetty muun muassa ihmisen geeniperimän kartoituksen ja eräiden muiden perustavaa laatua olevien tutkimustulosten osalta. Ongelmia on aiheuttanut myös immateriaalioikeussuojan ja alkuperäiskansojen kulttuuriin kuuluvien traditioiden ja perimätiedon suhde. Keskustelu on virinnyt erityisesti kehitysmaiden aloitteesta ja tähän liittyvät kysymykset ovat laajan kansainvälisen kiinnostuksen kohteena. Myös Biodiversiteettisopimuksen ja immateriaalioikeuden suhteeseen (erityisesti em. sopimuksen suhde TRIPS-sopimukseen) on kohdistunut kansainvälistä mielenkiintoa.

Myös teknologinen kehitys ja aineettomien oikeuksien monipuolistuva käyttäminen ovat nostaneet pintaan sääntelyn kasvusta johtuvan kysymyksen eri suojamuotojen päällekkäisyydestä. Tietokoneohjelmien ja liiketoimintamenetelmien patentoinnin lisääntyminen on erinomainen käytännön esimerkki asiasta. Tutkimuksessa ei suojan päällekkäisyyteen ole toistaiseksi puututtu.

Kaikkien näiden kysymysten selvittäminen edellyttää immateriaalioikeuden perustutkimusta. Muita tieteenaloja, kuten taloustiedettä tai moraalifilosofiaa, hyväksikäyttävä tutkimus olisi useissa tapauksissa perusteltua.

7.7 Immateriaalioikeuksien arvon määrittäminen

Myös näiltä osin tutkimuksen tarve on käytännön kannalta suuri. Immateriaalioikeuksien arvon määrittämiseen on kehitelty eri teorioita, mutta mikään yksittäinen teoria ei ole vielä vakiintunut. Arvon määrittämisellä on merkitystä esimerkiksi rahoituksessa ja kirjanpidossa, verotuksessa ja immateriaalioikeuden toimiessa vakuutena. Pien-

ten innovatiivisten yritysten rahoituksen saanti eri tahoilta, kuten sijoittajilta ja pankeilta, on usein riippuvaista niiden patentoiman teknologian arvon määrittämisestä. Onnistuminen teknologian suojaamisessa on tällöin keskeistä. Myös yrityksen tavaramerkin arvon määrittäminen on merkityksellistä esimerkiksi myytäessä yritystä taikka yritysfuusioissa.

Immateriaalioikeuden rooli kirjanpidossa ja verotuksessa on kansainvälisestikin hyvin vähän tutkittu alue, jolla on kuitenkin suurta käytännön merkitystä. Immateriaalioikeuksien verotukseen liittyvillä kysymyksillä on entistä enemmän merkitystä myös yritysten sijoittautumisessa eri valtioihin: henkisten oikeuksien ollessa usein yritysten merkittävin omaisuus, saattaa niiden verotus olla ratkaisevaa yrityksen päätökselle sijoittautua johonkin valtioon.

7.8 Aineettomiin oikeuksiin liittyvät eettiset kysymykset.

Uusi tekniikka on varsinkin geenitekniikassa laajentanut eettisten kysymysten käsittelemisen entistä voimakkaammin myös immateriaalioikeuksien alalle. Kysymys on varsinkin siitä, miten ja missä määrin eettiset arvioinnit voidaan integroida IPR-alaan ja sen oikeudelliseen sääntelyyn. Esimerkkinä jo käydystä keskustelusta voidaan mainita EU:n biotekniikan keksintöjen patentointia koskeva direktiivi, jossa lähdetään siitä, että patentointi edellyttää myös keksinnön käyttämisen eettistä hyväksyttävyyttä.

7.9 Tutkimustoiminnan edellytykset ja organisointi

Uusi teknologia edellyttää suuria investointeja ja edelläkävijäyritykset ovat yhä tiiviimmässä yhteistyössä yliopistojen kanssa. Julkisten tutkimusorganisaatioiden asema, tutkimustulosten julkisuus, kaupallistaminen ja yleinen hyödynnettävyys ovat monessa maassa keskustelun ja uudelleen arvioinnin kohteena (katso myös opetusministeriön työryhmien muistiota 9:1998). Yliopistojen ja muiden julkisten tutkimusorganisaatioiden tehtävät ja vastuu uudessa IPR-ympäristössä edellyttävät oikeustieteen lähtökohdista tehtävää tutkimusta.

Sisälto

8 Koulutuksen lisääntynyt kysyntä

Teknologinen kehitys on muuttanut tottuja toimintaympäristöjä ja -tapoja radikaalisti. Esimerkkejä ovat mediateollisuuden voimakas muutos ja verkkoympäristöön liittyvä sisällöntuotannon kehitys. Kehityksen myötä immateriaalioikeudesta tietämystä tarvitaan huomattavasti laajemmalla alueella kuin perinteisesti on totuttu. Immateriaalioikeuden huomioon ottaminen on osa työskentelyä. Toisaalta on tiedostettava ja varmistettava, että kaikki materiaali on käytössä laillisesti ja toisaalta, että lopputulokseen liittyvät oikeudet tiedostetaan ja hallitaan. Tämä on lisännyt immateriaalioikeuden koulutuksen tarvetta huomattavasti laajemmalti kuin aikaisemmin on mielletty. Korkeakoulujärjestelmä on myös kokenut muutoksia. Immateriaalioikeudellisen tietämyksen tarve on tullut yhä selvemmäksi taidekorkeakouluissa. Samoin ammattikorkeakoulujen perustaminen täydentämään koulutusta on lisännyt myös immateriaalioikeuden koulutuksen tarvetta

Immateriaalioikeuden opetus ja tutkimus ei tänä päivänä pysty vastaamaan lisääntyneeseen tarpeeseen. Tilanteen korjaamiseksi tulisi nopeasti lisätä koulutuksen resursseja yliopistoissa. Yliopisto-opetuksen ja tutkijakoulutuksen tyydyttävä järjestäminen edellyttäisi, että oikeustieteellisissä tiedekunnissa olisi immateriaalioikeuden professori, joka vastaisi alan opetus- ja tutkimustoiminnasta.

Riittävän ja pätevän opettajavoiman turvaaminen edellyttää panostusta immateriaalioikeuden tutkimukseen. Suomesta puuttuu tällä hetkellä myös immateriaalioikeuden perustutkimus. Tilanteen parantamiseksi tulisi perustaa immateriaalioikeuteen keskittyviä tutkijankouluja, joissa otetaan huomioon myös immateriaalioikeuden alan poikkitieteellisyys. Tämä edellyttää, että tutkimukseen suunnataan riittävästi varoja, jotta ala pystyisi houkuttelemaan riittävästi tutkijoita ja jatko-opiskelijoita.

Sisälto

9 Yhteenveto immateriaalioikeuden tutkimuksen nykytilasta ja kehittämistarpeista

Immateriaalioikeuden tutkimus ja opetus on ollut Suomessa vähäistä ja koordinoimattomaa. Väitöskirjoja on viiden vuosikymmenen aikana ilmestynyt vain viisi. Alan monografioitakaan ei ole paljoa, ja immateriaalioikeuden tutkimukseen ja asiantuntemukseen on jäänyt pahoja katvealueita. Immateriaalioikeuden opetusvirkoja ei ole ja tutkimuksen ohjaus on varsin kapealla ja riittämättömällä pohjalla. Verrattuna muihin teknologiamaihin ala on jälkeenjäänyt. Esimerkiksi osallistuminen alan kansainväliseen keskusteluun on ollut melko vähäistä.

Suomen siirryttyä teknologisessa kehityksessä maailman kärkeen useilla sektoreilla, ei ole enää mahdollista katsoa mitä muut tekevät ja mennä perässä. Kansallisessa IPR-strategiassa on kyettävä eräillä alueilla tekemään valintoja ensimmäisinä. Tämä ei ole mahdollista ilman riittävän syvää ja laajapohjaista asiantuntemusta. Alan yliopisto- ja korkeakoulututkimus ja opetus olisikin nopeasti saatava kansainvälisesti korkealle tasolle. Immateriaalioikeutta hallitsevien henkilöiden tarve on tällä hetkellä suuri yrityksissä, eri viranomaisissa ja asianajotoimistoissa. Tarve tulee suurella todennäköisyydellä tulevaisuudessa vain kasvamaan digitaalisen talouden ja informaatioyhteiskunnan edetessä.

Immateriaalioikeudellista väitöskirjatasoista tutkimusta on tällä hetkellä käynnissä, mutta tarpeisiin nähden ei riittävästi. Tutkimuksien aihepiirejä tai tutkimusta ei ole myöskään juurikaan koordinoitu. Tieteiden välisiä raja-aitoja ei ole riittävästi pyritty ylittämään esimerkiksi muodostamalla poikkitieteellisiä tutkimusprojekteja. Tutkimusrahoituksella rahoitettuja immateriaalioikeuden projekteja ei ole muutenkaan tällä hetkellä käynnissä. Alan mahdollinen jatkokoulutus on järjestetty yliopisto- ja korkeakoulukohtaisesti. Koska pysyviä opetusvirkoja ei ole, on tutkimuksen ohjaus ongelmallista.

Immateriaalioikeuden asiantuntemusta olisikin pyrittävä kohentamaan Suomessa määrätietoisella tiedepolitiikalla resursoimalla ensi vaiheessa alan tutkimusprojekteja. Vireillä oleva ja tuleva tutkimus on kyettävä koordinoimaan ja järjestämään alalla olevien ja sinne tulevien tutkijoiden yhteistyö. Pidemmällä tähtäimellä olisi perusteltua perustaa erillinen immateriaalioikeuteen keskittyvä tutkijakoulu, joka voisi *Berkeleyn* tutkimusohjelman tapaan olla poikkitieteellinen ja yhdistää oikeudellista, taloudellista ja teknistä asiantuntemusta. Tietoisuuden pysyvä nostaminen edellyttää lisäksi alan opetuksen laajentamista ja syventämistä yliopistoissa ja korkeakouluissa. Tämä edellyttää alan opetusvirkojen perustamista. (Harvardin ohjelmat)

Alan perustutkimuksen paljolti puuttuessa, ovat tutkimukselliset tarpeet poikkeuksellisen laajat. Tutkimuksen suuntaaminen ajankohtaisiin, perustavaa laatua oleviin kysymyksiin on kuitenkin perusteltua. Poikkitieteellisyys ja alan kansainvälisyyden huomiointi ovat tutkimuspoliittisesti perusteltavissa olevia lähtökohtia alan tutkimukselle.

Sisältö

Keskeisiä aihepiirejä ovat tietoverkkojen ja digitaalisen talouden vaikutukset IPR-järjestelmän perusteisiin, kansainväliseen suojajärjestelmään liittyvät kysymykset, EY-oikeudelliset kysymyksenasettelut, aineettomien oikeuksien luomiseen ja suojan ulottuvuuteen liittyvät moninaiset kysymykset, aineettomien oikeuksien käyttöön ja hallintaan liittyvä kysymykset, immateriaalioikeuksien arvonmääritykseen ja kirjanpitoon liittyvät kysymykset, aineettomiin oikeuksiin liittyvät eettiset kysymykset ja tutkimustoiminnan edellytyksiin ja organisointiin liittyvät kysymykset.

LIITE 1

Sisältö

Suomessa viimeisten viidenkymmenen vuoden aikana ilmestyneet väitöskirjat

Berndt Godenhielm	Patentskyddets omfång på basen av patentanspråkets funktionella innehåll (Helsinki 1950).
Hans Saxén	Förlagsavtalet (Turku 1955).
Martti Castrén	Liikesalaisuuksien oikeussuojasta yhteistoimintasuhteissa ja niiden jälkeen (Vammala 1973).
Kirsti Rissanen	Kilpailu ja tavaramerkit: kilpailunrajoituslainsäädännön soveltaminen tavaramerkin yksilöimiin järjestelyihin (Vammala 1978).
Rainer Oesch	Oikeus valokuvaan (Helsinki 1993).
Marjut Salokannel	Ownership of Rights in Audiovisual Productions. A Comparative Study (Haag 1997).
Lisäksi voidaan mainita	Grönroosin, lähinnä taloustieteen alaan kuuluva väitöskirja (Tampereen yliopiston taloudellishallinnollinen tiedekunta):
Mauri Grönroos	WTO-TRIPS Art 39: Liikesalaisuuden suojan laajuus ja uusi kasvuteoria (Tampere 1999).

LIITE 2

Sisältö

Suomessa ilmestyneitä immateriaalioikeuden monografioita (aakkosjärjestyksessä tekijän nimen mukaan):

- Pirkko-Liisa Aro Ennakkokäyttöoikeus patentinhaltijan yksinoikeuden rajoituksena (Vammala 1972).
- Sattumanvaraiset edut elinkeinotoiminnassa (Vammala 1975).
- Niklas Bruun Uppfinnarrätt i anställningsförhållande: en rättsdogmatisk studie av lagen om rätt till arbetstagares uppfinningar (Jyväskylä 1982).
- Työsuhde ja oikeus keksintöön (Helsinki 1992; yhdessä Karla Kilpeläisen ja Marja-Leena Mansalan kanssa).
- International Encyclopaedia of Laws. Intellectual Property. Suppl 5. Kluwer Law International, The Hague, London, Boston 1999. Suomea koskeva monografia.
- Martti Castrén Toiminimi (Mikkeli 1984).
- Vahingonkorvaus immateriaalioikeudessa: silmälläpitäen patenti-, tavaramerkki-, mallioikeus-, tekijänoikeus- ja valokuvauslakia (Helsinki 1979).
- Lauri Drockila Tavaramerkkien sekoitettavuudesta ja harhaanjohtavuudesta (Vammala 1986).
- Berndt Godenhielm Patentskyddets omfattning i Europeisk och nordisk rätt (Jyväskylä 1994).
- Pirkko-Liisa Haarmann Tekijänoikeus, lähioikeudet ja oikeus valokuvaan (Helsinki 1992).
- Tekijänoikeus & Lähioikeudet (Helsinki 1999).
- Immateriaalioikeuden oppikirja (Helsinki 1994).
- Y.J. Hakulinen Tavaramerkkioikeus (Helsinki 1954).
- T.M. Kivimäki Tekijänoikeus (Turku 1948).
- Uudet tekijänoikeus- ja valokuvalliset (Porvoo 1966).
- Timo Kivi-Koskinen Teollisoikeudet pienen ja keskisuuren yrityksen kilpailukeinona (Helsinki 1999)

- Marja-Leena Mansala Teollisoikeudet osana yritysstrategiaa yhdentyvillä markkinoilla (Helsinki 1994).
- Marjut Salokannel Häviävät elokuvan tekijät. Tutkimus audiovisuaalisten oikeuksien luovutussopimuksista (Helsinki 1990)

LIITE 3 Sisältö

Exploratory workshop

INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

Wednesday, May 24, 2000

REPORT

by Katariina Sorvari, IPR University Center

1 General

Professor Terttu Utriainen from the University of Lapland, a representative of the Academy of Finland, opened the workshop and introduced the path to it. The Finnish Ministry of Education set up a committee to deal with the intellectual property rights of researchers in 1997. The report of the committee was published in 1998 and it focussed on the effective exploitation of university research results and the position of researchers in universities and scientific institutions. The committee proposed that the Academy of Finland should be one of the main organizers in university research.

Professor Utriainen pointed out the concern of the Academy for the multidisciplinary problems that technological development especially in the natural and medical sciences has brought up. One of the main issues in this field is how the legal science can answer to this development. At the moment there are not enough experts specialized in intellectual property rights. This applies for both the legal practice and legal research.

This is the reason why the Academy has decided to launch a new research program which promotes the research in the field of intellectual property rights. The purpose of this workshop is to identify some of the problems in this field and to find the points of focus for future research.

2 Present trends and recent developments of intellectual property rights

Professor Marianne Levin from Stockholm University pointed out some fruitful areas for research in the field of intellectual property rights. She asked researchers to look around them: there have been tremendous changes in our everyday environment. The intellectual property rights have come nearer not just to the intellectual property specialists but to everybody based on technological development, especially the television and the Internet. This has meant that politicians have entered the field of intellectual property rights as well.

Professor Levin took up digitalization as one of the new phenomena that have brought up new needs for research. Intellectual property rights have always been international, but digitalization has really brought up a world without borders. New dimensions for the use of protected material have emerged. For example, music can be picked up from the Internet without any loss of quality. Cybersquatting, domain names and trademarks, linking, tags, framing etc. have created a situation where the rightholders feel themselves threatened.

Keeping to the hundred -year old intellectual property conventions has not proved to be successful because there is a whole new group of users who do not accept the old rules. Therefore a new system for intellectual property rights which everybody can accept is needed according to Professor Levin.

One of the key areas in the field of intellectual property rights is of course the European Community. From the beginning there has been a need for an intellectual property rights law for the whole EC. This has not, however, been easy in the traditional core areas of intellectual property rights. The new areas brought up by technological development has been easier because the national systems have not been so strong.

Professor Levin encouraged researchers to think what is the purpose of intellectual property rights and how should e.g. the promotion of competition and other activities in the market be evaluated from this point of view. The balance between different interests could be changed according to Professor Levin. She pointed out two trends that are going to change this balance.

First, new means of media create overlaps between traditional rights. With regard to the new ways of expression it is no longer important where the borders between different rights actually lay; e.g. computer programs fall in between patent and copyright protection, and designs can be protected sometimes with copyright, design or trademark or with all of them.

Second, we live in a economic society where the focus is on investment. For example, there was a need to protect computer programs; copyright protection was chosen to fulfil this need because that way it was possible to achieve global protection. The patenting of business method programs, *sui generis* protection for databases and supplementary protection for pharmaceuticals are all examples of the same trend.

While investments have become the new object of protection, at the same time there is also a demand to strengthen the rights. This is a new situation which has to be solved in a balanced way. Exclusive rights system is still needed but considerable changes.

Professor Levin concluded her presentation by stating that nobody dares to make any changes if it is not on paper that something is wrong. Therefore a research program is needed to show what is really needed.

3 Intellectual property badly needs reform

Professor William Kingston from Trinity College, Dublin, began his presentation by stating that the intellectual property rights system in the whole world is dominantly effected by the Constitution of the United States. The Constitution permits protection only for "inventors and authors", which Professor Kingston calls the dual patent and copyright paradigm. This has created a situation where all intellectual creations must have been made suitable for the existing system. Problems caused by this situation are inevitable in the field of protecting software and chemical inventions.

Sisältö

The paradigm has, however, broken down. New ways of inventing and new types of information need new types of intellectual property; e.g. the EU database directive is a radical break with the old principles. Business method programs have been patented in the USA, and in the field of biotechnology, U.S. President and British Prime Minister have announced a unique joint declaration of their serious concern for the future of biotechnology research with the present patent system.

Complex technologies do not use patents as a stimulus to innovations but rather as a bargaining currency. They are setting standards with patents. In fact, these companies hardly need any intellectual property rights. Intellectual property rights are needed in small high-tech firms and in firms heading abroad.

The cost of resolving disputes has, however, become excessive and even fatal to innovation in small firms. Professor Kingston finds this a threat to the whole intellectual property system.

Another crucial point within the intellectual property rights system is the measurement of intellectual property grants. Old-fashioned measures, mainly time, are still used in measuring these things although improved accountancy technics enables a more effective way for measuring, namely money. "Time can't give answers, money can." This is increasingly important as in many countries so much biotechnological research is done with public funding.

Professor Kingston's concluding remark was that the purpose of intellectual property rights has moved from promoting public good to protecting interests which raises the question of justification of intellectual property rights in general. Influence of interests has been seen in the law making process for some time, and according to Professor Kingston, the questions of new intellectual property legislation should not be left for politicians.

4 Copyright, contract and code; emerging problems of information enclosure in the digital environment

Professor P. Bernt Hugenholtz from the University of Amsterdam identified a trend to find alternatives to copyright protection. Intellectual property rights are rapidly proliferating, and the Internet presents an ideal environment for this.

According to Professor Hugenholtz, contract law becomes a substitute or a competitor or at least an alternative to copyright. This is due to e.g. the interactive nature of the Internet and the use of click-wrap licenses in the net. He saw this development partly as a good thing: contract law is flexible and it provides an opportunity to structure the legal environment. On the other hand, it has its bad side: contract law offers rarely an equitable situation of power because contracts are made between e.g. weak consumers and strong companies. This leads to the question of freedom of contract in the context of intellectual property rights. Setting up a proper balance is a very difficult question.

In the digital environment another problem is created by the code (as in computer code) which is an additional technological layer in copyright protection system. Legal

protection of technical protection is required but how does this affect copyright exemptions. There is a passionate debate on whether there are situations where technical protection should not be allowed.

Another key problem within the intellectual property rights system is the role of politicians in the intellectual property legislation. Earlier the legislative process was based on academic research and the politicians listened to the academics. Nowadays the role of the academics belongs to different lobbyists; this is at least partly due to the rapid pace of development in the field of intellectual property rights. Professor Hugenholtz saw here a social-political point of view for the intellectual property rights research: what role do different players play in the legislative process and what is their accountability in this process?

Professor Hugenholtz presented several other possible points of focus of research in the field of intellectual property rights. They included:

- multidisciplinary research on proliferation and effect of intellectual property rights on market economy including e.g. the role of transaction costs, the effect of the patentability of business method programs on electronic commerce and the capability of the developing countries to achieve the required high level of intellectual property rights protection;
- copyright exemptions for libraries, museums, educational and private use; how does the development from physical to virtual and from off-line to on-line affect copyright privileges in this respect;
- copyright contracts dealing with all rights or any media; is the next phase the harmonization of ownership?
- collective rights administration including Electronic Copyright Management System, watermarking etc. and the demands for banning digital private copying; and
- private international law, which creates huge problems that have not been answered e.g. in the EC copyright directive.

Professor Hugenholtz took also up some problems which affect especially the role of academic research. First, there is a need for studying the interaction between the growth of intellectual property rights and the academic freedom. This primarily concerns biotechnology and patenting of scientific methods. Second, universities should adopt a more active intellectual property policy. They should take a more active role in the use of scientific knowledge and publishing by e.g. selling patent licenses and controlling university copyrights. This should, however, be done without forgetting the possible counterproductive nature of these actions. Professor Hugenholtz concluded by emphasizing the importance of international co-operation in the field of intellectual property rights research.

5 The International Human Genome Sequencing Project

PhD Michael Morgan, Chief Executive of the Wellcome Trust Genome Campus in Cambridge, introduced shortly the Wellcome Trust and the International Human Genome Project funded by it. The main principle of the trust is to give public funding for research aimed at public good and not for commercial benefit. The aim of the Human

Sisältö

Genome Project is to decode the genetic instructions of humankind and to make this information public property. The work is done in close international collaboration.

The human sequence data is placed in public domain as soon as possible. There are no fees, patents, licenses or limitations to the use of this information. The free use of this kind of information is seen as very important in the project. The sequence data is used all over the world by researchers trying to fight diseases and other medical conditions. The ultimate aim is to analyse the whole nature to gain complete knowledge over it, which will eventually facilitate fundamental understanding and applications in biology, agriculture and, of course, medicine.

International co-operation is extremely important in this field. Dr Morgan put forth some international steps taken in human genome sequencing. First, he mentioned the Bermuda Principles from 1996 which include that primary genetic sequences should be in public domain and that they should be rapidly released. Second, he noticed the joint statement by U.S. President and U.K. Prime Minister in March 2000 on the free availability of raw fundamental data on human genome. The role of the Unesco is also important in this field.

The problems that this development brings to the intellectual property rights deal with the balance between public good and commercial interests. Gene-based inventions play an important role in stimulating development of improved healthcare products. Raw material should, however, be free and the balance between these two interests should be carefully set. According to Dr Morgan one way to do this is to have an open license for public domain data which means includes that the use of information cannot be restricted and improvements are allowed as long as the results are placed in public domain as well.

6 Comments

The presentations of the four speakers generated lively discussion in the workshop. In the following, some of the opinions given by the users of intellectual property rights are presented followed by some other comments.

The representative of the National Technology Agency (Tekes) emphasized the importance of exploitation and commercialization of the research results at their work. Tekes has produced model contracts for joint research programs for universities and companies which will be available shortly. For the research of intellectual property rights she took up some new and different aspects to research. These included the nature of research, type of entities involved and their legal status and nationality. Further the encouragement of the SME's and especially their competitiveness were seen as important goals. All these aspects should be analyzed in research.

The representative of Nokia asked Professor Kingston's opinion of seeing patents as a bargaining currency. He saw that there is still a need for intellectual property rights because the competition in the market is very hard. Research in this field is very warmly

welcomed by Nokia. As one topic for research he mentioned the relevance of the European Patent Convention and the Community Patent with the aim to reduce patent costs. He also insisted on having predictability and legal certainty in the field of intellectual property rights. This should be set as a goal for a new system of intellectual property rights. In this research both legal and technical knowledge is needed.

The representative of the Finnish Customs took up the problems involving piracy and counterfeit goods and their connections to organized crime. He claimed that there is too much bureaucracy involved in the process.

The speakers were encouraged to take a critical research approach to the intellectual property rights system. Any changes resulting from this kind of research require, however, international co-operation. In the ever smaller world people are more and more dependent on each other. As things happen rapidly, co-operation is needed. Even lawyers should not work alone but collaborate with each other and with natural scientists and economists. This means that traditions in research work must be broken.

The question of balance came up in many comments. Intellectual property rights are required to benefit the public good in some way but at the same time the inventors and authors are entitled to a multiple of what they have invested. On the other hand, maximum technological advancement needs the earliest possible access to data. Furthermore, how should copyright be balanced with the freedom of speech and exhaustion of rights doctrine with the freedom of competition. These are very important questions.

It was also suggested that a new court system for intellectual property rights be established in Europe. It was stated that the present system cannot handle any more intellectual property cases and a new intellectual property rights court – notably not just a patent court – is needed. Harmonization of rights is of no use if the rights cannot be enforced in a harmonized way.

Two areas of development were seen as central to future development of the intellectual property rights system, namely digitalization and biotechnology. Digitalization creates turbulence in the intellectual property system and the balance in all areas. The impact of biotechnology on the hand is not yet fully felt.

For Finnish intellectual property rights research the special problems created by the geographical location as a border state of the EU might be worth studying as well. Other suggestions for research themes were made, namely the political economy of intellectual property rights, the history of intellectual property legislation, the impact of the nature of information on the nature of intellectual property rights and the relation between intellectual property rights and other property rights.

There was some discussion about the different organizing and funding systems for intellectual property rights research. Professor Levin told that in Sweden intellectual

Sisältö

property rights research is mainly concentrated in Stockholm University and the Stockholm School of Economics. Doctoral students in this field compete with other doctoral students for financing. Post-doctoral researchers do not always find employment in the academic world. Different research groups can also be financed by certain foundations and companies. Plans for some new co-operation with Max Planck Institute in Munich is under development. Professor Kingston told that research in his university is mainly done based on foreign investments. Professor Hugenholtz told that his students were externally funded on a short-term basis. The funding is project-oriented and creates some instability in the research work. Professor Hugenholtz preferred a more future-oriented approach which would include funding for research institutes.

For the advancement of research, discussions in small 10 – 15 researchers' workshops were seen as fruitful. This kind of networking around the world and seminars based on research studies and papers would benefit research more than large conferences. Another important aspect of co-operation is partnership functions between universities and companies including researcher residencies in companies.

The research themes were finally discussed on the basis of the preliminary suggestions of the Academy:

1. Questions relating to the creation of intellectual property rights and the scope of protection. This was seen as a question of legal policy.
2. Questions relating to the exploitation and licencing of intellectual property rights. This was seen as a core area of intellectual property rights system.
3. Ethical questions relating to intellectual property rights. This was seen closely connected with the recent biotechnological developments. A value-oriented research was proposed although it was pointed out that ethical questions are mainly discussed by doctors and philosophers while lawyers do not usually make value judgments. Decision making was mainly seen as a legal question.
4. Issues relating to the prerequisites and organisation of research. There was a strong unanimity that research in intellectual property rights needs more funding and that general co-operation is needed as well.

Even a fifth research theme was presented, namely issues relating to the comparative aspect of intellectual property rights. The researchers should search for new ideas from abroad in order to find new solutions.

Exploratory workshop INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

Wednesday, May 24, 2000
Lääkäritalo (The Finnish Medical Association),
Auditorium, Mäkelänkatu 2 A, 8th floor

PROGRAMME

9.00 – 9.30 am Registration

Chair: Professor Terttu Utriainen

9.30 – 9.40 Welcoming words
Professor Terttu Utriainen

9.40 – 10.00 Present trends and recent developments
of intellectual property rights
Professor Marianne Levin, Stockholm University

10.00 – 10.20 Intellectual property badly needs reform –
some ways of achieving it
Professor William Kingston, Trinity College, Dublin

10.20 – 10.50 Discussion

10.50 – 11.30 Coffee

Chair: Professor Niklas Bruun

11.30 – 11.50 Copyright, Contract and Code. Emerging problems
of information enclosure in the digital environment
Professor P. Bernt Hugenholtz, University of Amsterdam

11.50 – 12.10 The International Human Genome Sequencing Project:
Immediate Data Release and Unencumbered Access
Professor Michael Morgan, The Wellcome Trust, London

12.10 – 13.00 Discussion

13.00 – 14.00 Lunch (buffet served by the Academy of Finland)

Chair: Vice President Kari-Pekka Estola, Nokia Research Center

14.00 – 15.00 Comments on developments and research needs
by users of IPR

15.00 – 16.20 Discussion: developing the research themes

16.20 – 16.30 Closing of the workshop

Sisälto